

Stavovi djece rane školske dobi o vršnjacima s dijagnozom poremećaja iz spektra autizma

---

Pandža, Vanesa

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:417345>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-22**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

Sveučilište u Zagrebu

Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

**Stavovi djece rane školske dobi o vršnjacima s dijagnozom
poremećaja iz spektra autizma**

Vanesa Pandža

Zagreb, rujan, 2024.

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

**Stavovi djece rane školske dobi o vršnjacima s dijagnozom
poremećaja iz spektra autizma**

Vanesa Pandža

izv. prof. dr. sc. Sanja Šimleša

Zagreb, rujan, 2024.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad *Stavovi djece rane školske dobi o vršnjacima s dijagnozom poremećaja iz spektra autizma* i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Vanesa Pandža

Zagreb, rujan 2024.

Zahvale

Najprije, neizmjereno hvala mojoj mentorici izv. prof. dr.sc. Sanji Šimleši na brojnim savjetima, neprestanoj dostupnosti, podršci i vođenju u pisanju ovoga rada. Bilo mi je iznimno zadovoljstvo surađivati s Vama!

Velike zahvale ravnateljicama, učiteljima i učenicima osnovnih škola u kojima je upitnik za ovo istraživanje proveden, a posebice gđi Vlahović, pedagoginji OŠ Miroslava Krleže iz Čepina i gđi Manojlović, logopedinji OŠ Nikole Tesle iz Zagreba koje su mi omogućile provođenje istraživanja u njihovim ustanovama.

Hvala mojim curama; Klarama, Anđeli, Vanesi Z., Valentini, Miji i Moniki na neizmjerenoj podršci tijekom cijelog studiranja. Dani na Borongaju su s vama uvijek bili još ljepši i zanimljiviji!

Posebno hvala Anđeli koja mi je u pisanju ovog rada, kao i uvijek, bila neiscrpan izvor podrške, *joker zovi* za sve (statističke) nedoumice i desna ruka u prebrojavanju i unošenju silnih brojeva u tablice.

Za kraj, najveće hvala mojoj obitelji na ogromnoj motivaciji, podršci i ljubavi na svakom malom i velikom životnom koraku!

SAŽETAK

Stavovi djece rane školske dobi o vršnjacima s dijagnozom poremećaja iz spektra autizma

Vanesa Pandža

Izv. prof.dr.sc. Sanja Šimleša

Logopedija

Jedno od glavnih obilježja poremećaja iz spektra autizma (PSA) predstavljaju teškoće u području socijalne komunikacije i interakcije. Navedene teškoće često pridonose izgradnji negativnih stavova okoline prema ovoj populaciji što značajno otežava inkluziju osoba s ovom dijagnozom u društvo u cjelini. Kako bi se poboljšali stavovi vršnjaka o osobama sa PSA-om i posljedično tome ostvarila što bolja razina njihove uključenosti u društvo, danas se u obrazovnom sustavu provodi inkluzija učenika s ovom dijagnozom u redovne škole. Prethodna istraživanja pružaju podatke o brojnim čimbenicima, poput osobnih iskustava s osobama sa PSA-om i spola, koji mogu utjecati na stavove o osobama s ovim poremećajem. Cilj je ovog istraživanja ispitati stavove djece rane školske dobi tipičnog razvoja o djeci s dijagnozom poremećaja iz spektra autizma. Istraživanje je ostvareno provedbom hrvatskog prijevoda upitnika *Children's Attitudes Toward Autism Questionnaire* u dva druga razreda jedne i dva treća razreda druge osnovne škole u Hrvatskoj. Upitnikom su ispitani stavovi učenika na sve tri komponente stavova; emocionalna, kognitivna i ponašajna. U istraživanju su sudjelovali 24 dječaka i 45 djevojčica. Učenici u čiji je razred uključeno dijete s dijagnozom imaju pozitivnije stavove generalno i na svim komponentama stavova od učenika čiji razred ne pohađa dijete sa PSA-om. Učenici koji su imali prethodno iskustvo s osobama sa PSA-om imaju pozitivnije stavove na svim komponentama stavova, osim ponašajne, u odnosu na učenike koji nikad nisu imali iskustvo s osobama s ovom dijagnozom. Spolne razlike u stavovima o vršnjacima sa PSA-om nisu pronađene. Rezultati proizašli iz ovog istraživanja upućuju na pozitivne učinke inkluzije učenika sa PSA-om u redovne škole u Hrvatskoj koji se očituju u pozitivnijim stavovima učenika koji pohađaju razred s učenicom s ovom dijagnozom u odnosu na učenike iz razreda u koje nisu uključeni učenici s istom. Također, učenici s prethodnim iskustvom s osobama sa PSA-om iskazuju pozitivnije stavove o njima što odašilje važnu društvenu poruku; temelj društva koje uvažava različitosti leži u izlaganju svim vrstama različitosti od najranije dobi.

Ključne riječi: poremećaj iz spektra autizma, stavovi, vršnjaci, rana školska dob, inkluzija

SUMMARY

Attitudes of children of early school age toward peers with diagnosis of autism spectrum disorder

Vanesa Pandža

Assoc. Prof. Sanja Šimleša, PhD

Speech and Language Pathology

Some of the main characteristics of autism spectrum disorder (ASD) are difficulties in the domain of social communication and interaction. These difficulties can very often contribute to the formation of negative attitudes toward people within this population, which makes their general inclusion in society more difficult. In order to improve peers' attitudes toward people with ASD, inclusion of students with this diagnosis is nowadays implemented in mainstream schools. Previous research provides information on a number of factors, such as personal experiences with people with ASD and gender, that can influence attitudes toward people with this disorder. The aim of this research was to investigate the attitudes of early school-age children and their features toward their peers with ASD. The research was done by conducting Croatian translation of *Children's Attitudes Toward Autism Questionnaire* in two second grades of one and two third grades of another elementary school in Croatia. The questionnaire examined students' attitudes on all three components of attitudes; emotional, cognitive and behavioral. The participants in this research were 24 male and 45 female students. Students whose class includes a child with a diagnosis have more positive attitudes in general and on all components of attitudes than students whose class does not include a child with ASD. Students who had personal experience with ASD diagnosis have more positive attitudes on all components of attitudes, except behavioral, compared to students who had never had experience with people with this diagnosis. Gender differences in attitudes toward peers with ASD have not been found. The results of this research point out the positive effects of inclusion of children with ASD in mainstream schools in Croatia, which are reflected in more positive attitudes of students who attend a class with a student with this diagnosis compared to students from classes in which students with the same diagnosis are not included. Additionally, students with previous experience with people with ASD express more positive attitudes about them, which sends an important social message; the foundation of a society that respects diversity lies in exposure to all kinds of diversity from an early age.

Key words: autism spectrum disorder, attitudes, peers, early school-age, inclusion

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. Poremećaj iz spektra autizma	1
1.2. Empatija.....	2
1.3. Stavovi.....	4
1.4. Čimbenici koji utječu na stavove djece o osobama s dijagnozom poremećaja iz spektra autizma.....	4
1.5. Inkluzija u redovne škole.....	5
1.7. Inkluzija u Republici Hrvatskoj.....	7
1.8. Uloga stavova vršnjaka o djeci s dijagnozom poremećaja iz spektra autizma u inkluziji u redovne škole	8
2. CILJ I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA	9
2.1. Cilj i istraživački problemi	9
2.2. Hipoteze.....	9
3. METODOLOGIJA	11
3.1. Uzorak ispitanika	11
3.2. Mjerni instrument	12
3.3. Postupak provedbe istraživanja	13
3.4. Obrada podataka	14
4. REZULTATI I RASPRAVA	15
4.1. Upoznatost s terminom i prethodna iskustva s osobama sa PSA-om.....	15
4.2. Razlike u stavovima s obzirom na uključenost učenika sa PSA-om u razred ispitanika	16
4.3. Razlike u stavovima s obzirom na prethodno iskustvo s osobama sa PSA-om	20
4.4. Spolne razlike u stavovima o vršnjacima sa PSA-om	22
4.5. Odgovori na postavljene hipoteze	24
5. OGRANIČENJA ISTRAŽIVANJA	27
6. ZAKLJUČAK	28
7. LITERATURA.....	30
8. PRILOZI.....	34

1. UVOD

Jedna je od osnovnih ljudskih potreba upravo ona za osjećajem pripadanja (Maslow, 1943). Navedenog osjećaja ne može biti bez zajednice u kojoj bi ga osoba mogla doživjeti, a isti se često ostvaruje u vidu prijateljstava s drugim ljudima. Značajnu ulogu u ljudskim odnosima, pa tako i prijateljstvima imaju stavovi, koji utječu na ponašanja i doživljaje ljudi uključenih u njih (Aronson, Wilson i Akert, 2005).

Veći dio odrastanja djeteta provede u sustavu obrazovanja te je upravo škola mjesto na kojemu djeca sklapaju brojna prijateljstva. Također, mjesto je to gdje djeca razvijaju i usvajaju neke nove i istovremeno mijenjaju i učvršćuju prethodno usvojene stavove o svijetu i osobama oko sebe. Djeca s poremećajem iz spektra autizma često nailaze na teškoće u ovom području svakodnevnog funkcioniranja, a njihovim uključivanjem u redovne škole navedene teškoće sve više dolaze do izražaja (Kasari, Locke, Gulsrud, Rotheram-Fuller, 2011). Obilježja navedenog poremećaja očituju se upravo u područjima socijalne komunikacije i interakcije, što često dovodi do nepovoljnih doživljaja ove populacije od strane ljudi iz njihove okoline.

1.1. Poremećaj iz spektra autizma

Poremećaj iz spektra autizma (PSA) je neurorazvojni poremećaj okarakteriziran prisustvom perzistentnih nedostataka u područjima socijalne komunikacije i interakcije te postojanjem ponavljajućih i ograničenih obrazaca ponašanja, aktivnosti i interesa (DSM-5, 2014). Simptomi ovog poremećaja prisutni su od najranije dobi, iako su često prepoznati tek kasnije te mogu utjecati na sva područja pojedinčevog funkcioniranja. Kao što i sam naziv poremećaja govori, radi se o spektru simptoma pri čemu su postojeći simptomi i njihova izraženost specifični za svaku pojedinačnu osobu s dijagnozom PSA.

Prema procjeni Centra za kontrolu bolesti podaci o prevalenciji PSA ukazuju na postojanje ovog poremećaja kod jednog od 36 djece u dobi od 8 godina te je sam poremećaj gotovo četiri puta češći kod dječaka u odnosu na djevojčice (Maenner i sur., 2023). U Republici Hrvatskoj prema podacima dostupnima u Izvješću o osobama s invaliditetom u Republici Hrvatskoj za 2023. godinu dijagnozu PSA ima 4 760 stanovnika tj. prevalencija ovog poremećaja iznosi 12 na 10000 stanovnika (Hrvatski zavod za javno zdravstvo, 2023). Sama etiologija poremećaja

još uvijek nije u potpunosti razjašnjena te se pripisuje međudjelovanju genetskih i okolinskih čimbenika (Hodges, Fealko i Soares, 2020).

Izostanak kontakta očima ili postojanje istog, ali u manjem intenzitetu, slab odaziv na vlastito ime, manjak pokazivanja i dijeljenja interesa, izostanak upotrebe gesta prije prve godine života, kao i izostanak ili kašnjenje u razvoju jezičnih sposobnosti i/ili socijalnih vještina neki su od ranih znakova poremećaja iz spektra autizma. U predškolskoj dobi djeca sa PSA-om mogu imati interese koji su neobični po sadržaju ili intenzitetu, ograničenu igru pretvaranja te rigidnost, dok su u školskoj dobi neki od simptoma izrazite teškoće u vještinama konverzacije i socijalnom ponašanju, oskudniji kontakt očima, preferiranje samostalne igre i izrazito priklanjanje rutinama (Ellerbeck, Smith i Courtemanche, 2015).

Sva navedena obilježja značajno utječu na svakodnevno funkcioniranje pojedinca i njegovu interakciju s drugim osobama od najranije životne dobi. Veliku ulogu u smanjenju negativnog utjecaja opisanih teškoća na svakodnevni život autistične djece i osoba imaju empatija i pozitivni i podržavajući stavovi i ponašanja osoba iz njihove okoline (Rabia, Şüheda i Ümit, 2022).

1.2. Empatija

Ljudi su društvena bića i upravo zbog toga međusobni društveni odnosi imaju značajnu ulogu u svakodnevnom funkcioniranju pojedinca. Društveni se odnosi temelje na osjećajima pripadnosti i povezanosti, koji najčešće proizlaze iz empatije. Empatija je složena sposobnost pojedinca da razumije osjećaje i mentalna stanja drugih ljudi, a nastaje međudjelovanjem emocionalnih, kognitivnih, bihevioralnih i moralnih sposobnosti koje pojedincu omogućavaju razumijevanje tuđih emocionalnih stanja i, posljedično tome, odgovor na iste. Ova se ljudska sposobnost sastoji od dvije komponente; emocionalne ili afektivne i kognitivne (Riess, 2017). Emocionalna komponenta empatije označava gotovo pa urođenu reakciju na emocionalno stanje druge osobe te je prisutna već tijekom dojenačke dobi, dok kognitivna komponenta, tzv. *mentalizacija*, djeluje pod utjecajem viših kognitivnih procesa te se značajno razvija u predškolskoj i školskoj dobi (Levy, Goldstein i Feldmann, 2019; McDonald i Messinger, 2011). Sama empatija povezuje ljude omogućavajući im razmjenu iskustava, želja i potreba te predstavlja uporište za prosocijalno ponašanje (Riess, 2017).

Prema nekim istraživanjima začeci se empatije očituju već nekoliko sati nakon rođenja kada novorođenčad izložena plaču drugog novorođenčeta na isti reagira vlastitom uznemirenošću

(Martin i Clark 1982; Sagi i Hoffman, 1976; Simner, 1971). Navedeni se fenomen naziva *reaktivnim ili refleksivnim plačem* (Simner, 1971), a podržava pretpostavku o postojanju biološke predispozicije za empatiju (Sagi i Hoffman 1976; prema Hoffman, 1975). U početku razvoja empatije djeca na tuđe osjećaje nelagode odgovaraju pokušajima umirivanja samih sebe da bi daljnjim razvojem ove sposobnosti razvili kapacitete za smanjenje tuđe nelagode pružanjem odgovarajućih oblika brige i podrške (McDonald i Messinger, 2011; prema Knafo, Zahn-Waxler, Van Hulle, Robinson i Rhee, 2008). Značajan razvoj prosocijalnih ponašanja, kojima je cilj odgovoriti na tuđe osjećaje i iskazati empatiju, djeca razvijaju u drugoj i trećoj godini života kada u sve većoj mjeri pružaju podršku vršnjacima u trenucima uznemirenosti verbalnom utjehom, davanjem savjeta, preusmjeravanjem pažnje te, u konačnici, verbalnim izražavanjem interesa i zabrinutosti za tuđu uznemirenost (McDonald i Messinger, 2011; prema Zahn-Waxler, Radke-yarrow, Wagner i Chapman 1992). U predškolskoj dobi dolazi do značajne prekretnice u razvoju empatije; razvoja teorije uma, odnosno sposobnosti uživanja u tuđu perspektivu i razumijevanja tuđih misli, osjećaja i namjera, koja omogućava nadopunjavanje ranije prisutne emocionalne komponente empatije kognitivnom komponentom (McDonald i Messinger, 2011; prema Wellman, Cross i Watson, 2001).

Razvoj empatije odvija se uslijed interakcije bioloških i okolišnih čimbenika poput genetike, sposobnosti imitacije, djetetovog temperamenta, čimbenika roditeljstva i kvalitete odnosa roditelja i djeteta (McDonald i Messinger, 2011). Česti predmet istraživanja u području empatije predstavljaju spolne razlike, a provedena istraživanja dovela su do oprečnih rezultata. Naime, u pojedinim istraživanjima otkrivene su statistički značajne spolne razlike u razini empatije pri čemu je u odnosu na dječake, u ranoj školskoj i adolescentskoj dobi, kod djevojčica prisutna viša razina empatije (npr. Garaigordobil, 2009; Richaud de Minzi, 2013), ali i prosocijalnih ponašanja i sposobnosti uočavanja i razumijevanja negativnih emocija i djelovanja na njih (Garaigordobil, 2009). S druge strane, neka istraživanja ističu postojanje spolnih razlika u empatiji prema djeci s teškoćama u razvoju uz izostanak statističke značajnosti istih (Rabia i sur., 2022).

Važnost empatije u svakodnevicu i društvu odražava se u njenom utjecaju na sama stajališta i stavove pojedinca o osobama i pojavama oko njega, posebice u slučaju stavova o ranjivim društvenim skupinama poput osoba s invaliditetom i teškoćama u razvoju.

1.3. Stavovi

Stavovi su neizbježan dio ljudske svakodnevice te oni, kao i empatija, igraju veliku ulogu u društvenim odnosima. Stav kao takav predstavlja pojedincu psihološku sklonost da neku osobu, objekt ili ideju vrednuje manje ili više poželjno (Aronson i sur., 2005; Eagly i Chaiken, 1993). Ovaj konstrukt ne može se izravno promatrati već se njegovo postojanje očituje u odgovorima i ponašanjima izazvanima podražajem kojemu je pojedinac izložen. Svaki se stav sastoji od tri komponente; kognitivne, afektivne ili emocionalne i bihevioralne ili ponašajne (Eagly i Chaiken, 1993). Kognitivna komponenta obuhvaća mišljenja pojedinca koja se odnose na objekt stava (npr. stereotipi o osobi na koju se stav odnosi), dok emocionalnu komponentu stava čine osjećaji i emocije koje osoba ima prema objektu stava. Ponašajna komponenta odnosi se na pojedincevo djelovanje, odnosno ponašanje, usmjereno na objekt stava, poput diskriminacije koja se smatra negativnim ponašanjem (Aronson i sur., 2005).

Upravo zbog očitovanja stavova u ponašanjima pojedinaca i, posljedično tome, njihovog doprinosa svakodnevnom funkcioniranju u društvenoj zajednici, ističe se važnost postojanja pozitivnih stavova usmjerenih prema ranjivim društvenim skupinama i različitostima. Kvaliteta života i društvenih odnosa pojedinaca koji pripadaju navedenim skupinama, uključujući osobe s dijagnozom poremećaja iz spektra autizma, značajno se poboljšava smanjenjem negativnih stavova okoline o njima te je stoga pozitivne stavove prema različitostima potrebno razvijati već od najranije dobi (Rabia i sur., 2022). Veliku ulogu u promoviranju pozitivnih stavova u djetinjstvu imaju odrasle osobe koje djeci predstavljaju modele za razvijanje određenih stavova i empatičnog ponašanja pa tako, primjerice, roditelji i učitelji djeci mogu pružiti primjere dobre prakse odnosa s vršnjacima i drugim osobama iz prethodno spomenutih društvenih skupina (Morton i Campbell, 2008).

1.4. Čimbenici koji utječu na stavove djece o osobama s dijagnozom poremećaja iz spektra autizma

Dobri modeli pozitivnih stavova usmjerenih prema osobama sa PSA-om, kao i prema osobama s teškoćama u razvoju ili osobama s invaliditetom, nisu jedini čimbenik koji može doprinijeti pozitivnim stavovima djece prema ovim skupinama.

Čimbenici koji imaju veliku ulogu u ovom procesu upravo su demografski čimbenici poput dobi i spola. Kao i u prethodno spomenutim istraživanjima spolnih razlika u razini empatije, brojni istraživači bavili su se proučavanjem spolnih razlika u stavovima djece i odraslih o

osobama s invaliditetom (Maftai, 2022). Neka istraživanja su ukazala na pozitivnije stavove osoba ženskog spola u odnosu na osobe muškog spola (Freer, 2021), dok druga nisu ukazivala na statistički značajne razlike među ovim skupinama. U prikazu čimbenika koji utječu na razvoj stavova o osobama s invaliditetom, Babik i Gardner (2021) tvrde kako djeca oko sedme godine života počinju razvijati pozitivnije stavove o vršnjacima s invaliditetom i teškoćama u razvoju jer tada doživljavaju napredak u kognitivnom razvoju i počinju donositi zaključke na temelju logičkog zaključivanja i promišljanja. U spomenutoj dobi donošenje zaključaka se počinje odvijati na temelju vlastitih iskustava i sagledavanja određenih situacija iz različitih perspektiva. Svemu tome značajno pridonose znanja o teškoćama druge osobe i razumijevanje istih. Uz upoznatost s invaliditetom te znanje o istom, još veći utjecaj na stavove o njima imaju osobno iskustvo i izloženost osobama s invaliditetom (Wang i sur., 2021).

Slična istraživanja usmjerena na proučavanje čimbenika koji utječu na stavove o osobama sa PSA-om upućuju na važnost znanja o poremećaju iz spektra autizma, kao i kontakt s osobama sa PSA-om, u poboljšanju stavova o navedenoj populaciji (npr. Mavropoulou i Sideridis, 2014; Shand, Close i Shah, 2020). Podučavanje o poremećaju iz spektra autizma i pružanje objašnjenja ponašanja prisutnih kod vršnjaka sa PSA-om, mogu značajno doprinijeti smanjenju negativnih stavova djece o ovoj populaciji i samim time poboljšati iskustva djece sa PSA-om u vršnjačkim odnosima (Campbell i Barger, 2014). S obzirom na to da su se osobni kontakt s i izloženost vršnjacima sa PSA-om pokazali značajnim čimbenicima koji dovode do pozitivnijih stavova djece o vršnjacima sa PSA-om, inkluzija djece sa PSA-om u redovne škole smatra se iznimno korisnom metodom postizanja povoljnih stavova o ovoj populaciji od najranije dobi (Mavropoulou i Sideridis, 2014) te samim time izgradnje društva koje uvažava različitosti.

1.5. Inkluzija u redovne škole

Jedno od temeljnih prava svakog djeteta jest pravo na obrazovanje (Konvencija Ujedinjenih naroda o pravima djeteta, 1989). Kako bi se navedeno pravo u potpunosti ostvarilo, krajem prošlog stoljeća na svjetskoj je razini moralo doći do brojnih promjena i odluka u svrhu omogućavanja odgovarajućeg obrazovanja svakom djetetu bez obzira na različitosti. Veliki korak u ovom procesu predstavlja inkluzivno obrazovanje, kojemu je prethodila integracija učenika s teškoćama u razvoju u redovne škole (Igrić, 2015).

Uslijed povećanja broja učenika s posebnim edukacijskim potrebama, među kojima se nalaze i učenici sa PSA-om, 1980-ih godina prepoznala se potreba za restrukturiranjem tadašnjeg

sustava obrazovanja. Sve do sedamdesetih godina prošlog stoljeća učenici s teškoćama u razvoju (učenici s TUR-om) bili su smješteni u posebne obrazovne ustanove, no kasnijom evaluacijom tog načina obrazovanja utvrđeno je kako djeca s TUR-om u takvom okruženju razvijaju znakove deprivacije te se ovim oblikom školovanja pojačava diskriminacija navedene skupine učenika. Uklanjanje opisanog problema pokušalo se provesti integracijom učenika s TUR-om u redovne škole koja se temeljila na načelima jednakosti i pravednosti (Vican i Karamatić Brčić, 2013).

Integracija se u školama najčešće ostvarivala na jedan od dva načina; uključivanjem učenika s TUR-om u razred s drugim učenicima ili osnivanjem posebnih razreda u koje su se uključivali učenici s TUR-om u kojima su se provodili programi prilagođeni individualnim potrebama i mogućnostima učenika. S odmakom vremena, uočena je potreba proširenja modela integracije na druge skupine učenika poput učenika pripadnika raznih kulturnih i etničkih manjina, izbjeglica, djece koja dolaze iz depriviranih zajednica, učenika s teškoćama u učenju i teškoćama u ponašanju, a u navedenu se skupinu može svrstati i učenike s dijagnozom PSA.

Svjetska konferencija o obrazovanju, koja se održala 1990. godine u Jomtien, bila je prvi korak ka razvoju inkluzivnog obrazovanja pri čemu je zaključeno kako je osnovno obrazovanje temelj učenja te kako njegov sadržaj djetetu treba omogućiti maksimalno iskorištavanje njegovih potencijala i razvoj sposobnosti, a sve to s ciljem ostvarivanja najbolje moguće kvalitete života. Nadalje, Svjetska konferencija o posebnim obrazovnim potrebama u Salamanki održana 1994. godine značajno je pridonijela ostvarenju ideja o inkluziji te zamjeni prijašnjeg termina *integracija* navedenim terminom *inkluzija*. Na navedenoj konferenciji došlo se do zaključka kako su upravo škole u kojima se provodi inkluzivno obrazovanje najpovoljnije mjesto za smanjenje diskriminacije osoba s teškoćama u razvoju (Vican i Karamatić Brčić, 2013).

Temeljna razlika integracije i inkluzije učenika u redovne škole očituje se u načinu provođenja istih. U integraciji je naglasak stavljen na učenikovu prilagodbu aktivnostima koje se provode i uvjetima u kojima se nalazi u određenoj ustanovi, dok se u inkluziji naglasak stavlja na prilagodbu okoline učenikovim potrebama i mogućnostima te uvažavanje svih oblika različitosti (Igrić, 2015). Inkluzija iziskuje uključivanje svih članova sustava obrazovanja u osiguravanje najboljeg mogućeg oblika školovanja za svakog učenika te stavlja naglasak na suradnju, međusobno razumijevanje i podršku vršnjaka kao temelje funkcioniranja inkluzivne razredne zajednice.

1.7. Inkluzija u Republici Hrvatskoj

Put do inkluzije djece s TUR-om u Hrvatskoj, samim time i djece sa PSA-om, odvijao se sličnim tijekom kao i u svijetu. U drugoj polovici 19. stoljeća u Zagrebu su počele djelovati ustanove za obrazovanje gluhih i slijepih osoba koje su predstavljale prve ustanove za odgoj i obrazovanje djece s TUR-om (Igrić, 2015). Zakonom o osnovnim školama iz 1929. godine pokrenuli su se prvi posebni razredi unutar škola te je nakon toga uslijedilo osnivanje ustanova za obrazovanje djece s intelektualnim, a potom i djece s motoričkim teškoćama.

U skladu s promjenama u svijetu, 1980. godine je donesen Zakon o odgoju i obrazovanju na temelju kojeg su učenici s TUR-om dobili priliku za uključivanje u redovne škole. Kasnijim donošenjem Ustava Republike Hrvatske u članku 57. stavak 2. (Narodne novine, 56/90) država je obećala štiti osobe s invaliditetom te im omogućiti sudjelovanje u društvenoj zajednici. Jedan od velikih koraka u provedbi integracije činilo je donošenje Nacionalnog plana aktivnosti za prava i interese djece od 2006.-2012. godine, kojim se težilo jednakim mogućnostima odgoja i obrazovanja djece s posebnim potrebama u uvjetima integracije. Zakonom o odgoju i obrazovanju u osnovnim i srednjim školama iz 2008. godine pružene su smjernice za provođenje inkluzivnog obrazovanja, a u sami su zakon u narednim godinama unesene odgovarajuće izmjene i dopune. Veliku važnost u provedbi inkluzivnog obrazovanja u Republici Hrvatskoj ima Pravilnik o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju (2015) kojim su propisani odgovarajući programi odgoja i obrazovanja na koje učenici s TUR-om pa i učenici sa PSA-om ostvaruju pravo. Učenici na temelju navedenog pravilnika, i ovisno o individualnim potrebama i mogućnostima, ostvaruju pravo na redovite programe uz individualizirane postupke, i u slučaju potrebe, prilagodbu sadržaja, kao i na posebne programe uz individualizirane postupke ili posebne programe za stjecanje kompetencija u aktivnostima svakodnevnoga života i rada uz individualizirane postupke. Ministarstvo znanosti i obrazovanja RH je 2021. godine objavilo Smjernice za rad s učenicima s teškoćama, među kojima se nalaze i smjernice za rad s učenicima s dijagnozom PSA. Navedene smjernice trenutno služe kao putokaz za provođenje inkluzivnog obrazovanja u hrvatskim školama. Iznimnu ulogu u provođenju inkluzivnog obrazovanja djece sa PSA-om imaju učitelji i nastavnici, kao i ostali učenici u razredu u koji je uključeno dijete s ovom dijagnozom. Pozitivni stavovi učitelja, nastavnika i učenika prema učenicima sa PSA-om te njihova upoznatost i znanje o samom poremećaju pospješuju inkluziju ove populacije u redovne škole (Shand i sur., 2020). Upravo zbog toga ističe se nužnost neprestane edukacije učitelja i nastavnika o djeci s različitim vrstama teškoća i različitostima (Igrić, 2015).

1.8. Uloga stavova vršnjaka o djeci s dijagnozom poremećaja iz spektra autizma u inkluziji u redovne škole

Kao što je prethodno spomenuto, pozitivni stavovi vršnjaka jedan su od preduvjeta uspješne inkluzije djece sa PSA-om u redovne odgojno-obrazovne programe i društvenu zajednicu u cjelini. Posljedično tome, provedba programa kojima je cilj edukacija djece o različitostima, djeci s TUR-om, osobama s invaliditetom i drugim ranjivim društvenim skupinama sve je češća pojava u današnjem društvu (Cremin, Healy, Spirtos i Quinn, 2021).

Unazad nekoliko godina istraživači stavljaju stavove vršnjaka o djeci sa PSA-om u središte svojih istraživanja kako bi, osim samog uvida u stavove, donijeli zaključke o potencijalnom prostoru za napredak u procesu inkluzije učenika sa PSA-om u redovne škole. S obzirom na to da su prethodna istraživanja stavova vršnjaka bila usmjerena na populaciju djece s TUR-om, pojedini su se istraživači odlučili usmjeriti na stavove isključivo o populaciji djece sa PSA-om pa su tako, primjerice, Derguy, Aubé, Rohmer, Marotta i Loyal (2021) konstruirale upitnik za procjenu stavova djece školske dobi o djeci sa PSA-om pod nazivom *Children's Attitudes Toward Autism Questionnaire*. Provedbom upitnika došle su do zaključaka koji govore u prilog prisustvu razlika u stavovima djece o PSA-u temeljenih na čimbenicima koji su prethodno opisani u ovom radu; dob te upoznatost i prethodno iskustvo s TUR-om. Slično istraživanje provedeno je u Beogradu (Čolić, 2015) pri čemu su ispitani stavovi učenika osnovne škole prema vršnjacima sa PSA-om. Zaključci ovog istraživanja ukazali su na postojanje pozitivnijih stavova kod djevojčica u odnosu na dječake, dok nisu utvrđene značajne razlike između djece različite kronološke dobi.

Prepoznavanje čimbenika koji utječu na poboljšanje stavova o ovoj populaciji omogućava djelovanje na njih u svrhu povećanja kvalitete inkluzije djece sa PSA-om u redovne razrede. S druge strane, podaci o stavovima učenika o PSA-u u trenutku ispitivanja daju određenu vrstu uvida u tadašnje stanje inkluzije u određenoj zajednici i spremnost najmlađih članova društva na prihvaćanje i uvažavanje različitosti.

2. CILJ I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

2.1. Cilj i istraživački problemi

U Hrvatskoj do sada još nije provedeno niti jedno istraživanje o stavovima osnovnoškolske djece o njihovim vršnjacima s dijagnozom poremećaja iz spektra autizma te je upravo zbog toga cilj ovog istraživanja ispitati stavove djece rane školske dobi tipičnog razvoja o djeci s dijagnozom poremećaja iz spektra autizma.

Iz navedenog cilja proizlaze sljedeći istraživački problemi:

P1: Utvrditi postoje li razlike u stavovima djece rane školske dobi tipičnog razvoja o djeci s dijagnozom poremećaja iz spektra autizma s obzirom na prisustvo ili odsustvo učenika s dijagnozom PSA u razredu koji dijete pohađa.

P2: Utvrditi postoje li razlike u stavovima djece rane školske dobi tipičnog razvoja o djeci s dijagnozom poremećaja iz spektra autizma s obzirom na prethodno iskustvo djeteta s osobama sa PSA-om.

P3: Utvrditi postoje li spolne razlike u stavovima djece rane školske dobi tipičnog razvoja o djeci s dijagnozom poremećaja iz spektra autizma.

2.2. Hipoteze

H1a: Postoji statistički značajna razlika u stavovima djece rane školske dobi tipičnog razvoja o djeci s dijagnozom poremećaja iz spektra autizma s obzirom na prisustvo ili odsustvo učenika s dijagnozom PSA u razredu koji dijete pohađa. Učenici koji pohađaju razred u koji je uključeno dijete s dijagnozom PSA imaju pozitivnije stavove o vršnjacima sa PSA-om u odnosu na učenike u čiji razred nije uključeno dijete s navedenom dijagnozom.

H1b: Učenici koji pohađaju razred u koji je uključeno dijete s dijagnozom PSA imaju pozitivnije stavove o vršnjacima sa PSA-om, na svakoj od tri komponente stavova (emocionalna, kognitivna, ponašajna), u odnosu na učenike u čiji razred nije uključeno dijete s navedenom dijagnozom.

H2a: Postoji statistički značajna razlika u stavovima djece rane školske dobi tipičnog razvoja o djeci s dijagnozom poremećaja iz spektra autizma s obzirom na prethodno iskustvo djeteta s

osobama sa PSA-om. Učenici koji su imali prethodno iskustvo s ili poznaju neku osobu s dijagnozom PSA imaju pozitivnije stavove o vršnjacima s dijagnozom PSA u odnosu na učenike koji se nikad nisu susreli s osobom s navedenom dijagnozom.

H2b: Učenici koji su imali prethodno iskustvo s ili poznaju neku osobu s dijagnozom PSA imaju pozitivnije stavove o vršnjacima s dijagnozom PSA, na svakoj od tri komponente stavova (emocionalna, kognitivna, ponašajna), u odnosu na učenike koji se nikad nisu susreli s osobom s navedenom dijagnozom.

H3a: Postoji statistički značajna razlika u stavovima djece rane školske dobi tipičnog razvoja o djeci s dijagnozom poremećaja iz spektra autizma s obzirom na spol. Djevojčice imaju pozitivnije stavove o vršnjacima s dijagnozom PSA u odnosu na dječake.

H3b: Djevojčice imaju pozitivnije stavove o vršnjacima s dijagnozom PSA, na svakoj od tri komponente stavova (emocionalna, kognitivna, ponašajna), u odnosu na dječake.

3. METODOLOGIJA

3.1. Uzorak ispitanika

Uzorak ispitanika u ovom istraživanju činili su učenici četiriju razreda dviju osnovnih škola. Na službene e-mail adrese osnovnih škola u gradu Osijeku i općini Čepin poslan je poziv za sudjelovanje u istraživanju u kojemu su bili navedeni kriteriji za odabir škole u kojoj će se istraživanje provesti; postojanje nižih razreda (2.-4. razreda) osnovne škole u koje su uključeni učenici s dijagnozom PSA. Isti je poziv upućen i logopedinji jedne zagrebačke osnovne škole. Na upućeni poziv dobiven je odgovor jedne osnovne škole u Čepinu i škole u Zagrebu te su obje škole zadovoljile traženi kriterij. Daljnja se suradnja odvijala u komunikaciji sa stručnim suradnicima navedenih škola; pedagog u školi u Čepinu te logoped u školi u Zagrebu.

U školu u Čepinu je dostavljeno 50 suglasnosti za roditelje te je 35 roditelja potpisalo suglasnost za sudjelovanje njihovog djeteta u istraživanju. Suglasnosti za roditelje u zagrebačkoj školi prosljeđene su logopedinji navedene ustanove, koja ih je potom ispisala i poslala roditeljima. Pristanak za sudjelovanje djece u istraživanju u toj školi dao je 41 roditelj. Na dan ispitivanja djeca su dala usmenu suglasnost za sudjelovanje u istraživanju. U zagrebačkoj je školi jedan učenik na dan ispitivanja odbio sudjelovati u istraživanju te je tijekom samog ispitivanja boravio u drugoj učionici s ostalim učenicima koji nisu sudjelovali u istraživanju.

U istraživanju je sudjelovao 71 učenik nižih razreda osnovne škole; 40 učenika 2. razreda osnovne škole u Zagrebu i 31 učenik 3. razreda osnovne škole u Čepinu. U obje su škole ispitani učenici dvaju razreda; jednog razreda u koji je uključeno dijete s dijagnozom PSA i jednog u koji nije uključeno niti jedno dijete s navedenom dijagnozom. Detaljniji prikaz podataka o ispitanicima vidljiv je u Tablici 1. Upitnik su u obje škole ispunili i učenici s dijagnozom PSA, a njihovi su odgovori izuzeti iz odgovora uključenih u analizu dobivenih podataka te su u konačnici u statističku obradu podataka uvršteni odgovori 69 učenika; 45 djevojčica i 24 dječaka.

Tablica 1.*Podaci o ispitanicima*

Broj ispitanika (N)	Razred u koji je uključen učenik sa PSA-om		Razred u koji nije uključen učenik sa PSA-om	
	* uključujući učenika sa PSA-om			
OŠ u Zagrebu (2. razred)	Ukupno	22	Ukupno	18
	M	10	M	8
	Ž	12	Ž	10
OŠ u Čepinu (3. razred)	Ukupno	14	Ukupno	17
	M	3	M	4
	Ž	11	Ž	13

3.2. Mjerni instrument

Podaci u ovom istraživanju prikupljeni su primjenom hrvatskog prijevoda upitnika *Children's Attitudes Toward Autism Questionnaire*. Upitnik na francuskom jeziku su konstruirale Derguy i sur. (2021) zbog uočene potrebe za upitnikom koji bi isključivo ispitivao stavove djece rane školske dobi o djeci s dijagnozom PSA.

Upitnik se sastoji od 24 čestice podijeljene u 3 skale kojima se ispituju kognitivna, emocionalna i ponašajna komponenta stavova vršnjaka o djeci s dijagnozom PSA. Kognitivnom skalom (tvrdnje 1-8, npr. *Djeca s autizmom su inteligentna.*) ispituju se stereotipna uvjerenja o djeci sa PSA-om, dok su emocionalna (tvrdnje 9-16, npr. *Zabrinuo/la bih se kad bi dijete s autizmom sjelo pored mene u razredu.*) i ponašajna skala (tvrdnje 17-24, npr. *Pozvao/la bih dijete s autizmom u svoju kuću na svoju rođendansku proslavu.*) nastale adaptacijom čestica iz skraćene verzije upitnika *Chedoke Mc-Master Attitudes Toward Children with Handicaps* (Derguy i sur., 2021; prema Armstrong i sur, 2017), kojim se ispituju stavovi djece o vršnjacima s teškoćama u razvoju. Sve su čestice oblikovane kako bi se odnosile isključivo na djecu sa PSA-om i bile razumljive djeci starijoj od 6 godina. Odgovori unutar upitnika se prikupljaju tako da djeca moraju odabrati odgovor sukladan skali Likertovog tipa (1- *ne, ne slažem se*, 2- *ne, ne baš*, 3- *pa, ne znam*, 4- *da, u redu*, 5- *da, potpuno se slažem*) bojenjem emotikona koji mu je pridružen (Slika 1). Za većinu tvrdnji u upitniku veći dodijeljeni rezultat, označava pozitivnije stavove.

Kako bi se izbjegla pristranost pri odabiru odgovora čestice 4,7,9,11,13,15,16 i 22 su izmijenjene te veći rezultat na njima označava negativnije stavove.

Slika 1.

Prikaz mogućih odgovora koji se nalaze ispod svake tvrdnje u upitniku

NE, NE SLAŽEM SE.

NE, NE BAŠ.

PA, NE ZNAM.

DA, U REDU.

DA, POTPUNO
SE SLAŽEM.

Prije postupka prevođenja navedenog upitnika na službenu e-mail adresu jedne od autorica upitnika poslan je upit za odobrenje prevođenja i korištenja istog te je dobiveno dopuštenje za navedeni postupak. Nakon prevođenja upitnika, postojećim česticama pridružena su uvodna pitanja koja se nalaze na prvoj stranici upitnika i osmišljena su specifično za ovo istraživanje (Prilog 1). Cilj je osmišljenih pitanja bio prikupljanje podataka o dotadašnjim iskustvima učenika s osobama i djecom s dijagnozom PSA, kako bi se dobio bolji uvid u potencijalni utjecaj prijašnjih iskustava na stavove učenika. U svrhu lakše organizacije prikupljenih podataka od djece su se tražili podaci o spolu te razredu i školi koje pohađaju.

3.3. Postupak provedbe istraživanja

Nakon prikupljanja suglasnosti roditelja, u kontaktu sa stručnim suradnicima škola dogovoreni su termini za provođenje upitnika u odabranim razredima. Upitnik se u svakom od razreda proveo u trajanju jednog školskog sata. Učenici čiji roditelji nisu pristali na sudjelovanje u istraživanju boravili su u drugoj učionici za vrijeme provođenja ispitivanja. Podaci su prikupljeni metodom papir-olovka. Prije provođenja samog upitnika učenicima su dane upute za ispunjavanje istog te je u pozadini projicirana *Powerpoint* prezentacija na kojoj su bile prikazane tvrdnje iz upitnika u svrhu lakšeg pojašnjavanja eventualnih nejasnoća. Učenici su u svakom trenu mogli zatražiti objašnjenje nepoznatih pojmova; u svim su razredima učenici zatražili objašnjenje značenja riječi *inteligentan* te je svima dano isto objašnjenje navedenog pojma kojim se značenje riječi opisalo kao *onaj koji je snalažljiv ili zna uspješno riješiti neki*

problem. Nakon prikupljanja ispunjenih upitnika učenicima je projiciran film *Amazing Things Happen*, osmišljen u sklopu projekta *Amazing Things Project* kojega su na hrvatski jezik preveli studenti logopedije Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta u Zagrebu u suradnji s asistenticom dr. sc. Dorom Knežević. Projekcija filma izvedena je u svrhu zaključka provedenog istraživanja te je omogućila dodatnu senzibilizaciju djece za vršnjake sa PSA-om. Učenici su nakon gledanja filma imali priliku podijeliti svoje dojmove o onome što su vidjeli, prethodnim iskustvima s osobama sa PSA-om, kao i opće dojmove sudjelovanja u istraživanju.

3.4. Obrada podataka

Podaci prikupljeni ovim istraživanjem uneseni su i obrađeni u programu za statističku analizu podataka IBM SPSS Statistics 29. Odgovori na uvodna pitanja (1.- 5. pitanje) u upitniku analizirani su provedbom metoda deskriptivne statistike te je za svako od njih ispitana frekvencija i postotak odgovora. Odgovori na pitanje o tome kada su ispitanici posljednji put proveli vrijeme s osobom sa PSA-om (5. pitanje) analizirani su i, sukladno navodu ispitanika, razvrstani u šest kategorija; *nikad, unazad tjedan dana, unazad godinu dana, unazad pet godina i ne znam*. U slučaju nezavisne varijable *Prethodno iskustvo s osobama sa PSA-om* ispitanici su razvrstani u dvije nezavisne skupine; *Ima prethodno iskustvo sa PSA-om* i *Nema prethodno iskustvo sa PSA-om*. Skupini *Ima prethodno iskustvo sa PSA-om* pridruženi su svi ispitanici koji su odgovorili s DA na barem jedno od sljedeća tri uvodna pitanja; 2., 3. ili 4. pitanje. Svi ispitanici koji su na sva tri od navedenih pitanja odgovorili s NE svrstani su u skupinu pod nazivom *Nema prethodno iskustvo sa PSA-om*.

Ukupan rezultat na upitniku Derguy i suradnica (2021) dobiven je zbrojem odgovora na zadane tvrdnje. Rezultat za svaku od tri komponente stavova dobiven je zbrojem rezultata odgovarajućih tvrdnji za svaku komponentu. Zbog malog broja ispitanika unutar nezavisnih skupina ispitanika normalnost distribucije za ukupan rezultat na upitniku i rezultate na svakoj komponenti stavova ispitanoj upitnikom provjerena je primjenom Shapiro-Wilkovog testa. Za svaku mjeru provedene su metode deskriptivne statistike te su prikazani sljedeći pokazatelji; medijan (C), poluinterkvartilno raspršenje (Q), minimum (min.) i maksimum (max.). Utvrđeno je kako ispitane varijable nisu normalno distribuirane stoga je pri testiranju razlika između nezavisnih uzoraka korišten neparametrijski Mann-Whitney U test za nezavisne uzorke. Svi su dobiveni rezultati prikazani u tablicama.

4. REZULTATI I RASPRAVA

4.1. Upoznatost s terminom i prethodna iskustva s osobama sa PSA-om

Uvodna pitanja upitnika, osmišljena specifično za ovo istraživanje, pružaju dodatan uvid u obilježja ispitanika (N=69) te njihovu upoznatost s terminom *autizam* i prethodna iskustva s osobama sa PSA-om. Prikaz deskriptivnih podataka za navedena pitanja vidljiv je u Tablici 2.

Većina ispitanika, odnosno njih 79.7 %, čula je za pojam *autizam* prije provođenja ovog istraživanja (N=55). Više od polovice ispitanika prethodno je doživjelo susret s osobom sa PSA-om (N=51), dok malo više od polovice ispitanika (N=47) poznaje osobu s ovom dijagnozom. Vrijeme u igri s djetetom sa PSA-om provelo je 52.2 % ispitanika (N=36).

Ispitanici najčešće ističu kako su vrijeme s osobom sa PSA-om zadnji put proveli u prethodnih tjedan dana (N=29) ili ga nisu proveli nikad (N=27). Neki od ispitanika ističu kako nisu sigurni kada su točno zadnji put proveli vrijeme s osobom sa PSA-om (N=9), dok ih nekolicina tvrdi kako se posljednji susret s osobom sa PSA-om dogodio unazad jedne (N=2) ili pet godina (N=2).

Analizom odgovora na prethodna pitanja u upitniku utvrđeno je kako neku vrstu prethodnog iskustva s osobama s poremećajem iz spektra autizma ima veliki udio ispitanika (N=53), odnosno 76.8 % od ukupnog broja ispitanika, dok ih 23.2 % nema nikakvo prethodno iskustvo s ovom populacijom (N=16).

Tablica 2.

Frekvencija i postotak odgovora na uvodnim pitanjima

Uvodna pitanja		N	%
1. Jesi li ikada čuo/la za riječ „autizam“?	Da	55	79.7
	Ne	14	20.3
2. Jesi li se ikad susreo/la s osobom s autizmom?	Da	51	73.9
	Ne	18	26.1

3. Poznaješ li neku osobu s autizmom?	Da	47	68.1
	Ne	22	31.9
4. Jesi li se ikad igrao/la s djetetom s autizmom?	Da	36	52.2
	Ne	33	47.8
5. Kad si zadnji put proveo/la vrijeme s osobom s autizmom?	Nikad	27	39.1
	Unazad tjedan dana	29	42
	Unazad godinu dana	2	2.9
	Unazad 5 godina	2	2.9
	Ne znam	9	13
*Ima li dijete prethodno iskustvo s osobama sa PSA-om?	Da	53	76.8
	Ne	16	23.2

*ukoliko je dijete potvrdno odgovorilo na 2., 3. ili 4. pitanje, utoliko je pridruženo skupini ispitanika koji imaju prethodno iskustvo s osobama sa PSA-om

4.2. Razlike u stavovima s obzirom na uključenost učenika sa PSA-om u razred ispitanika

Inkluzija djece s poremećajem iz spektra autizma u društvo u cjelini, pa tako i u redovne osnovne škole, u velikoj mjeri ovisi o postojećim stavovima njihovih vršnjaka. Kontakt s osobama sa PSA-om pokazao se čimbenikom koji može pridonijeti poboljšanju stavova prema ovoj populaciji (Mavropoulou i Sideridis, 2014), a upravo se inkluzijom učenika s ovom dijagnozom omogućava značajan kontakt s neurotipičnim vršnjacima. Učenici u čiji je razred uključeno dijete sa PSA-om imaju priliku svakodnevno provoditi vrijeme s pripadnicima ove populacije, što potencijalno može pridonijeti razvoju pozitivnijih stavova ovih učenika o vršnjacima i drugim osobama sa PSA-om u odnosu na učenike čiji razred ne pohađa učenik sa PSA-om

U uzorku ispitanika ovog istraživanja sudjelovala su 34 učenika čiji razred pohađa učenik sa PSA-om te 35 učenika u čiji razred nije uključen niti jedan učenik s ovom dijagnozom. Deskriptivna analiza ukupnih rezultata na upitniku temeljenih na ovoj varijabli prikazana je u Tablici 3.

Tablica 3.

Deskriptivni podaci ukupnih rezultata na upitniku s obzirom na uključenost djeteta sa PSA-om u razred ispitanika

razred	N	C	Q	MIN	MAX
U razred ispitanika je uključen učenik sa PSA-om.	34	112	9.75	65	120
U razred ispitanika nije uključen učenik sa PSA-om.	35	88	10.5	53	110

Statističkom analizom rezultata utvrđeno je kako se stavovi djece koja pohađaju razred u koji je uključeno dijete sa PSA-om i djece koja pohađaju razred u koji nije uključeno dijete sa PSA-om statistički značajno i s velikim učinkom razlikuju u ukupnom rezultatu na upitniku koji ispituje stavove o vršnjacima sa PSA-om ($U=170.00$, $p<0.001$, $r=0.61$). Djeca koja pohađaju razred u koji je uključeno dijete sa PSA-om imaju pozitivnije stavove o vršnjacima sa PSA-om (središnji rang= 47.50) od djece koja pohađaju razred u koji nije uključeno dijete sa PSA-om (središnji rang= 22.86).

Dosadašnja istraživanja u kojima se uspoređuju razlike u stavovima djece rane školske dobi o vršnjacima sa PSA-om s obzirom na uključenost učenika s dijagnozom PSA u razred ispitanika su rijetka, a rezultati jednog od njih (Mavropoulou i Sideiridis, 2014), slični su rezultatima ovog istraživanja, te upućuju na pozitivnije stavove o vršnjacima sa PSA-om uslijed uključenosti učenika s ovom dijagnozom u razrednu zajednicu ispitanika. U istraživanju Derguy i sur. (2021) statistički značajne razlike u stavovima djece u ukupnom rezultatu na upitniku, ali i svakoj od tri komponente stavova, utvrđene su samo u slučaju prethodne upoznatosti ispitanika s teškoćama u razvoju, dok iste nisu bile prisutne kada su ispitanici uspoređeni s obzirom na upoznatost sa PSA-om. Uzevši u obzir činjenicu da učenici u čiji razred nije uključeno dijete sa PSA-om također mogu imati prethodna iskustva s osobama sa PSA-om izvan razrednog okruženja, razlike na temelju varijable *prethodno iskustvo sa PSA-om* bit će analizirane u nastavku ovog rada.

Daljnjom analizom proučeni su rezultati ispitanika na svakoj od komponenti stavova; emocionalna, kognitivna i ponašajna, te su najprije dobiveni deskriptivni podaci o istima (Tablica 4).

Tablica 4.

Deskriptivni podaci rezultata za svaku komponentu stavova ispitanu upitnikom s obzirom na uključenost djeteta sa PSA-om u razred ispitanika

razred	N	komponenta stavova	C	Q	MIN	MAX
U razred ispitanika je uključen učenik sa PSA-om.	34	emocionalna komponenta	37.5	2.5	21	40
		kognitivna komponenta	39	4.13	17	40
		ponašajna komponenta	36	3.5	22	40
U razred ispitanika nije uključen učenik sa PSA-om.	35	emocionalna komponenta	28	6	17	40
		kognitivna komponenta	29	2.5	20	38
		ponašajna komponenta	30	4	15	37

Nakon deskriptivne analize rezultata primijenjen je neparametrijski Mann-Whitney U test za nezavisne uzorke za svaku komponentu stavova zasebno.

a) Emocionalna komponenta

Dobiveni rezultati upućuju na postojanje statistički značajne razlike s velikim učinkom u emocionalnoj komponenti stavova ispitanih upitnikom između djece koja pohađaju razred u koji je uključeno dijete sa PSA-om i djece koja pohađaju razred u koji nije uključeno dijete sa PSA-om ($U=210.50$, $p<0.001$, $r= 0.55$). Djeca koja pohađaju razred u koji je uključeno dijete sa PSA-om imaju pozitivnije stavove na emocionalnoj komponenti o vršnjacima s ovom

dijagnozom (središnji rang= 46.31) od djece koja pohađaju razred u koji nije uključeno dijete sa PSA-om (središnji rang= 24.01).

b) Kognitivna komponenta

Stavovi djece koja pohađaju razred u koji je uključeno dijete sa PSA-om i djece koja pohađaju razred u koji nije uključeno dijete sa PSA-om se statistički značajno i s velikim učinkom razlikuju u kognitivnoj komponenti stavova ispitanih upitnikom koji ispituje stavove o vršnjacima sa PSA-om ($U=178.50$, $p<0.001$, $r= 0.61$). Djeca koja pohađaju razred u koji je uključeno dijete sa PSA-om imaju pozitivnije stavove na kognitivnoj komponenti upitnika o vršnjacima sa PSA-om (središnji rang= 47.25) od djece koja pohađaju razred u koji nije uključeno dijete sa PSA-om (središnji rang= 23.10).

c) Ponašajna komponenta

Utvrđene su statistički značajne razlike sa srednjim učinkom u ponašajnoj komponenti stavova ispitanih upitnikom koji ispituje stavove o vršnjacima sa PSA-om ($U=278$, $p<0.001$, $r= 0.46$) između djece koja pohađaju razred u koji je uključeno dijete sa PSA-om i djece koja pohađaju razred u koji nije uključeno dijete sa PSA-om. Djeca koja pohađaju razred u koji je uključeno dijete sa PSA-om imaju pozitivnije stavove na ponašajnoj komponenti upitnika o vršnjacima sa PSA-om (središnji rang= 44.32) od djece koja pohađaju razred u koji nije uključeno dijete sa PSA-om (središnji rang= 25.94).

Dobiveni podaci pokazatelj su kako uključenost djeteta sa PSA-om u redovan razred osnovne škole može biti jedan od čimbenika koji pridonosi pozitivnijim stavovima drugih učenika uključenih u razrednu zajednicu, no valjanost ovog navoda je potrebno dodatno ispitati u budućim istraživanjima.

4.3. Razlike u stavovima s obzirom na prethodno iskustvo s osobama sa PSA-om

Kako se ne bi zanemarila mogućnost postojanja prethodnog iskustva s osobama sa PSA-om u skupini ispitanika čiji razred ne pohađaju učenici sa PSA-om, provedena je usporedba rezultata na temelju nezavisne varijable *prethodno iskustvo*.

Kao što je prethodno spomenuto, većina ispitanika u ovom istraživanju je imala prethodno iskustvo s osobama sa PSA-om (N=53), dok ih se nekolicina nikad nije susrela s osobom sa PSA-om (N=16). Deskriptivni podaci o ukupnim rezultatima ispitanika na upitniku prikazani su u Tablici 5.

Tablica 5.

Deskriptivni podaci ukupnih rezultata na upitniku s obzirom na ispitanikovo prethodno iskustvo ispitanika s osobama sa PSA-om

prethodno iskustvo sa PSA-om	N	C	Q	MIN	MAX
Ispitanik ima prethodno iskustvo s osobama sa PSA-om.	53	101	11.5	53	120
Ispitanik nema prethodno iskustvo s osobama sa PSA-om.	16	87.50	12.38	65	110

Statističkom analizom i usporedbom dobivenih rezultata između djece koja imaju neko prethodno sa PSA-om i djece koja nemaju prethodno iskustvo sa PSA-om utvrđeno je postojanje statistički značajne razlike sa srednjim učinkom u ukupnom rezultatu na upitniku koji ispituje stavove o vršnjacima sa PSA-om ($U=215.50$, $p=0.003$, $r=0.32$). Djeca koja imaju neko prethodno iskustvo sa PSA-om imaju pozitivnije stavove o vršnjacima sa PSA-om (središnji rang= 38.93) od djece koja nemaju prethodno iskustvo s ovom populacijom (središnji rang= 21.97).

Analiza podataka s obzirom na varijablu *prethodno iskustvo sa PSA-om* provedena je za svaku komponentu stavova. Nad prikupljenim su podacima najprije provedene metode deskriptivne statistike te su rezultati ovog postupka prikazani u Tablici 6.

Tablica 6.

Deskriptivni podaci rezultata za svaku komponentu stavova ispitanu upitnikom s obzirom na prethodno iskustvo ispitanika s osobama sa PSA-om

prethodno iskustvo sa PSA-om	N	komponenta stavova	C	Q	MIN	MAX
Ispitanik ima prethodno iskustvo s osobama sa PSA-om.	53	emocionalna komponenta	36	5.25	18	40
		kognitivna komponenta	36	5.25	20	40
		ponašajna komponenta	33	3.5	15	40
Ispitanik nema prethodno iskustvo s osobama sa PSA-om.	16	emocionalna komponenta	29	6.5	17	40
		kognitivna komponenta	28	3.25	17	34
		ponašajna komponenta	31	3.25	19	37

Neparametrijski Mann-Whitney U test proveden je za svaku od komponenti stavova ispitanu upitnikom te su rezultati navedenog statističkog postupka prikazani u nastavku.

a) Emocionalna komponenta

Stavovi djece koja imaju neko prethodno sa PSA-om i djece koja nemaju prethodno iskustvo sa PSA-om se statistički značajno i sa srednjim učinkom razlikuju u emocionalnoj komponenti stavova ispitanih upitnikom koji ispituje stavove o vršnjacima sa PSA-om ($U=244$, $p=0.010$, $r=0.31$). Djeca koja imaju neko prethodno iskustvo sa PSA-om imaju pozitivnije stavove na

emocionalnoj komponenti o vršnjacima sa PSA-om (središnji rang= 38.40) od djece koja nemaju prethodno iskustvo sa PSA-om (središnji rang= 23.75).

b) Kognitivna komponenta

Utvrđeno je postojanje statistički značajne razlike sa srednjim učinkom u kognitivnoj komponenti stavova ispitanih upitnikom koji ispituje stavove o vršnjacima sa PSA-om ($U=174.50$, $p<0.001$, $r= 0.43$) između djece koja imaju neko prethodno sa PSA-om i djece koja nemaju prethodno iskustvo sa PSA-om. Djeca koja imaju neko prethodno iskustvo sa PSA-om imaju pozitivnije stavove na kognitivnoj komponenti o vršnjacima sa PSA-om (središnji rang= 39.71) od djece koja nemaju prethodno iskustvo sa PSA-om (središnji rang= 19.41).

c) Ponašajna komponenta

Nije utvrđeno postojanje statistički značajne razlike ($p>0.05$) u stavovima učenika koji imaju i onih koji nemaju prethodno iskustvo sa PSA-om u ponašajnoj komponenti stavova ispitanih upitnikom o stavovima o vršnjacima sa PSA-om.

Razlike u ukupnim rezultatima na upitniku, kao i na emocionalnoj i kognitivnoj komponenti stavova, s obzirom na prethodno iskustvo ispitanika s osobama sa PSA-om pretežito se razlikuju od rezultata dobivenih istraživanjem koje su provele autorice primijenjenog upitnika (Derguy i sur., 2021). Naime, njihovi rezultati ukazuju na izostanak statistički značajne razlike u stavovima djece koja su upoznata sa PSA-om i one koja nisu u svim komponentama stavova, kao i ukupnom rezultatu. Nepostojanje statistički značajne razlike u ponašajnoj komponenti stavova s obzirom na dotadašnje iskustvo ispitanika sa PSA-om u skladu je s rezultatima spomenutog istraživanja.

4.4. Spolne razlike u stavovima o vršnjacima sa PSA-om

Spolne razlike u stavovima prema djeci teškoćama u razvoju poslužile su kao predmet istraživanja brojnim istraživačima (npr. Freer, 2021; Maftei, 2022), dok su istraživanja koja se bave istima u kontekstu poremećaja iz spektra autizma malobrojna (npr. Čolić, 2015; Derguy i

sur., 2021). Upravo zbog toga spolne su razlike analizirane i u ovom istraživanju. Deskriptivni podaci o ukupnim rezultatima na upitniku prikazani su u Tablici 7.

Tablica 7.

Deskriptivni podaci ukupnih rezultata na upitniku s obzirom na spol

spol	N	C	Q	MIN	MAX
dječaci	24	94	11.6	64	120
djevojčice	45	99	11.25	53	120

Deskriptivna analiza rezultata s obzirom na spol ispitanika provedena je i za svaku od komponenti stavova, a podaci proizašli iz ovog postupka prikazani su u Tablici 8.

Tablica 8.

Deskriptivni podaci rezultata za svaku komponentu stavova ispitanu upitnikom s obzirom na spol

spol	N	komponenta stavova	C	Q	MIN	MAX
dječaci	24	emocionalna komponenta	31	6.63	21	40
		kognitivna komponenta	30	5.88	17	40
		ponašajna komponenta	31.5	4.88	17	40
djevojčice	45	emocionalna komponenta	36	5	17	40
		kognitivna komponenta	33	5	20	40
		ponašajna komponenta	33	3	15	40

Nadalje, provedbom neparametrijskog Mann-Whitney U testa za nezavisne uzorke ispitanika nije utvrđeno postojanje statistički značajnih razlika u stavovima dječaka i djevojčica u ukupnom rezultatu na upitniku ($p > 0.05$), kao niti na jednoj komponenti stavova (emocionalna, kognitivna i ponašajna) ispitanih upitnikom o stavovima o vršnjacima sa PSA-om ($p > 0.05$). Slični rezultati dobiveni su u već spomenutom istraživanju Derguy i sur. (2021) pri čemu je statistički značajna razlika s obzirom na spol utvrđena samo za ponašajnu komponentu. Djevojčice su u navedenom istraživanju iskazale pozitivnije stavove u ponašajnoj komponenti u odnosu na dječake. Rezultate sukladne ovima dobila je i Čolić (2015) koja je došla do zaključka o postojanju statistički značajnih spolnih razlika u spremnosti djece za uključivanje u aktivnosti s vršnjakom sa PSA-om, što bi odgovaralo ponašajnoj komponenti stavova. Djevojčice koje su sudjelovale u tom istraživanju bile su spremnije sudjelovati u aktivnostima s djetetom sa PSA-om u odnosu na dječake.

U konačnici, rezultati ovog istraživanja ukazuju na uspješne ishode provođenja inkluzije učenika s dijagnozom PSA u hrvatskom obrazovnom sustavu. Ovi rezultati ujedno pružaju informacije o pozitivnim učincima izlaganja djece vršnjacima s dijagnozom PSA od najranije školske dobi na izgradnju stavova učenika o ovoj populaciji.

4.5. Odgovori na postavljene hipoteze

Rezultati dobiveni provedbom ovog istraživanja pružili su odgovore na hipoteze proizašle iz istraživačkih pitanja i ciljeva postavljenih na početku ovog rada.

Hipoteze 1a i 1b kojima se ispitalo postojanje razlika u stavovima o vršnjacima sa PSA-om s obzirom na uključenost učenika sa PSA-om u razred ispitanika glasile su:

H1a: Postoji statistički značajna razlika u stavovima djece rane školske dobi tipičnog razvoja o djeci s dijagnozom poremećaja iz spektra autizma s obzirom na prisustvo ili odsustvo učenika s dijagnozom PSA u razredu koji dijete pohađa. Učenici koji pohađaju razred u koji je uključeno dijete s dijagnozom PSA imaju pozitivnije stavove o vršnjacima sa PSA-om u odnosu na učenike u čiji razred nije uključeno dijete s navedenom dijagnozom.

H1b: Učenici koji pohađaju razred u koji je uključeno dijete s dijagnozom PSA imaju pozitivnije stavove o vršnjacima sa PSA-om, na svakoj od tri komponente stavova (emocionalna, kognitivna, ponašajna), u odnosu na učenike u čiji razred nije uključeno dijete s navedenom dijagnozom.

Statističkom analizom rezultata utvrđene su statistički značajne razlike u ukupnom rezultatu te u rezultatima za sve tri komponente stavova čime su obje opisane hipoteze (H1a i H1b) potvrđene. Učenici u čiji je razred uključen učenik sa PSA-om imaju pozitivnije stavove o vršnjacima sa PSA-om izražene u ukupnom rezultatu na upitniku, ali i na svakoj zasebnoj komponenti stavova.

Hipotezama 2a i 2b ispitivalo se postojanje razlika u stavovima o vršnjacima sa PSA-om s obzirom na prethodno iskustvo ispitanika s osobama s ovom dijagnozom te su navedene hipoteze glasile:

H2a: Postoji statistički značajna razlika u stavovima djece rane školske dobi tipičnog razvoja o djeci s dijagnozom poremećaja iz spektra autizma s obzirom na prethodno iskustvo djeteta s osobama sa PSA-om. Učenici koji su imali prethodno iskustvo s ili poznaju neku osobu s dijagnozom PSA imaju pozitivnije stavove o vršnjacima s dijagnozom PSA u odnosu na učenike koji se nikad nisu susreli s osobom s navedenom dijagnozom.

H2b: Učenici koji su imali prethodno iskustvo s ili poznaju neku osobu s dijagnozom PSA imaju pozitivnije stavove o vršnjacima s dijagnozom PSA, na svakoj od tri komponente stavova (emocionalna, kognitivna, ponašajna), u odnosu na učenike koji se nikad nisu susreli s osobom s navedenom dijagnozom.

S obzirom na dobivene rezultate hipoteza 2a je potvrđena, dok je hipoteza 2b djelomično potvrđena. Utvrđeno je postojanje statistički značajnih razlika u stavovima mjerenima ukupnim rezultatom na upitniku između djece koja imaju prethodno iskustvo sa PSA-om i one koja ga nemaju pri čemu djeca s prethodnim iskustvom sa PSA-om imaju pozitivnije stavove od one djece kod kojih isto iskustvo izostaje. Statistički značajne razlike u stavovima utvrđene su i za emocionalnu i kognitivnu komponentu stavova, dok takve razlike nisu utvrđene za ponašajnu komponentu stavova. Djeca koja imaju prethodno iskustvo s ovom populacijom imaju pozitivnije stavove na emocionalnoj i kognitivnoj komponenti stavova o vršnjacima sa PSA-om od djece koja takva iskustva nemaju.

Hipoteze 3a i 3b kojima se ispituju spolne razlike u stavovima djece rane školske dobi o vršnjacima s dijagnozom PSA glase:

H3a: Postoji statistički značajna razlika u stavovima djece rane školske dobi tipičnog razvoja o djeci s dijagnozom poremećaja iz spektra autizma s obzirom na spol. Djevojčice imaju pozitivnije stavove o vršnjacima s dijagnozom PSA u odnosu na dječake.

H3b: Djevojčice imaju pozitivnije stavove o vršnjacima s dijagnozom PSA, na svakoj od tri komponente stavova (emocionalna, kognitivna, ponašajna), u odnosu na dječake.

Provedbom statističke analize podataka niti jedna od ove dvije hipoteze nije potvrđena tj. nije utvrđeno postojanje statistički značajnih razlika između dječaka i djevojčica u ukupnom rezultatu ostvarenom na upitniku, kao niti na trima komponentama stavova ispitanima upitnikom.

5. OGRANIČENJA ISTRAŽIVANJA

Ovo istraživanje, kao i svako drugo, ima svoja ograničenja i nedostatke te je stoga dobivene rezultate potrebno interpretirati s određenom dozom opreza.

Najprije, obilježja uzorka ispitanika jedno su od nedostataka ovog istraživanja. U istraživanju je sudjelovalo 69 učenika, što otežava generalizaciju rezultata na populaciju učenika tipičnog razvoja u Republici Hrvatskoj. Također, upitnik je ispunilo više djevojčica nego dječaka te su ispitanici bili učenici različite dobi; 2. i 3. razred osnovne škole. U budućim bi istraživanjima zbog toga bilo dobro ispitati veći broj učenika izjednačenih po dobi ili promatrati razlike među njima s obzirom na istu.

Učenici koji su sudjelovali u istraživanju pohađali su osnovne škole u dvama različitim krajevima Republike Hrvatske; glavnom gradu države i općini u Slavoniji pa bi u budućim istraživanjima bilo korisno ispitati postoje li razlike u stavovima učenika s obzirom na sredine iz kojih dolaze.

Važno je uzeti u obzir i činjenicu da se osobe sa PSA-om značajno razlikuju u stupnju prisutnih teškoća i samim obilježjima PSA pa su tako ispitanici koji jesu imali prethodni kontakt s osobama s ovom dijagnozom zasigurno ispunjavali upitnik na temelju jedinih obilježja PSA koja su im poznata. Preporuka autorica upitnika korištenog u ovom istraživanju jest provođenje kratkog uvodnog sadržaja kako bi djeca osvijestila što je autizam i koja su njegova obilježja te na temelju toga ispunila upitnik. S obzirom na to da se ovim istraživanjem htjela dobiti realna slika o stavovima hrvatskih učenika o vršnjacima s ovom dijagnozom, u ovom se istraživanju izostavilo provođenje takve uvodne prezentacije koja bi pružila istu polazišnu točku za sve ispitanike. U budućim bi istraživanjima bilo zanimljivo saznati čime su se ispitanici bez prethodnog kontakta s ovom populacijom vodili pri ispunjavanju upitnika.

6. ZAKLJUČAK

Ljudi su društvena bića čija se svakodnevnica temelji na društvenim odnosima, a upravo su oni pod utjecajem stavova pojedinaca unutar društvene zajednice. Poremećaj iz spektra autizma, kojeg obilježavaju teškoće socijalne komunikacije i interakcije, čini osobe s ovom dijagnozom podložnijima negativnim stavovima od strane okoline te samim time otežava njihovo prihvaćanje u društvu u cjelini. Brojna istraživanja govore u prilog važnosti pozitivnih stavova djece o osobama sa PSA-om i drugim teškoćama u razvoju za njihovo prihvaćanje u cjelokupnom društvu (npr. Rabia i sur., 2022). Jedan od pokušaja rješavanja prethodno spomenutog problema očituje se u provođenju inkluzije učenika s dijagnozom PSA u redovne odgojno-obrazovne ustanove kako bi se učenici senzibilizirali za ovu populaciju i razvijali pozitivnije stavove o PSA-u od najranije dobi. Inkluzija se kao metoda promicanja uvažavanja različitosti provodi i u hrvatskim školama. Ne postoje hrvatska istraživanja koja ispituju utječe li ova metoda na poboljšanje stavova i veću razinu prihvaćanja djece sa PSA-om. Upravo je zbog toga cilj ovog istraživanja bio ispitati obilježja stavova djece rane školske dobi o vršnjacima sa PSA-om u redovnim osnovnim školama u Hrvatskoj.

Rezultati proizašli iz ovog istraživanja upućuju na pozitivne učinke inkluzije učenika sa PSA-om u redovne škole u Hrvatskoj koji se očituju u pozitivnijim stavovima učenika koji pohađaju razred s učenicom s ovom dijagnozom u odnosu na učenike iz razreda u koje nisu uključeni učenici s istom. Također, učenici s prethodnim iskustvom s osobama sa PSA-om iskazuju pozitivnije stavove o njima što odašilje važnu društvenu poruku; temelj društva koje uvažava različitosti leži u izlaganju svim vrstama različitosti od najranije dobi. S druge strane, spolne razlike u stavovima o vršnjacima sa PSA-om u ovom istraživanju nisu utvrđene.

Kao i u svemu, tako i u provođenju inkluzije učenika sa PSA-om još uvijek ima prostora za napredak. Tako bi, primjerice, primjena programa edukacije o različitostima i PSA-u u hrvatskim školama mogla doprinijeti poboljšanju stavova svih učenika neovisno o njihovom prethodnom iskustvu sa PSA-om i uključenosti učenika s navedenom dijagnozom u razred. Pri procjeni uspješnosti inkluzije u obzir bi trebalo uzeti i iskustva i osobne doživljaje samih osoba tj. učenika s dijagnozom PSA jer je u konačnici njihovo zadovoljstvo i osjećaj prihvaćanja u zajednici u kojoj se nalaze temeljni cilj inkluzije.

Ovo istraživanje ukazuje kako hrvatsko društvo očito ide u dobrom smjeru u uključivanju i prihvaćanju osoba sa PSA-om u društvu od najranije dobi. Izgradnja pozitivnih stavova

jednako je važna i u kontekstu drugih teškoća u razvoju i različitih oblika invaliditeta i različitosti prisutnih u današnjem društvu jer svaka osoba zaslužuje ravnopravno mjesto u društvu, kao i osjećaj prihvaćanja i razumijevanja.

Zaključno, različitosti su neizostavan dio svakog društva te je i najmanji doprinos svakog člana društva u procesu prihvaćanja istih iznimno značajan jer „*Ljubav i suosjećanje su nužnost, a ne luksuz. Bez njih čovječanstvo ne može opstati.*“ (Dalai Lama).

7. LITERATURA

1. Američka psihijatrijska udruga. (2014). Dijagnostički i statistički priručnik za duševne poremećaje, peto izdanje (DSM-5). Jastrebarsko: Naklada Slap.
2. Aronson, E., Wilson, T.D. i Akert, R.M. (2005). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Mate.
3. Babik, I. i Gardner, E. S. (2021). Factors affecting the perception of disability: A developmental perspective. *Frontiers in Psychology*, 12, 702166. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.702166>
4. Campbell, J.M. i Barger, B.D. (2014). Peers' knowledge about and attitudes towards students with autism spectrum disorders. U: V. Patel, V. Preedy, C. Martin (ur.), *Comprehensive guide to autism* (str.247-261). New York: Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-4788-7_7
5. Cremin, K., Healy, O., Spirtos, M. i Quinn, S. (2021). Autism awareness interventions for children and adolescents: A scoping review, *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 33(1), 27–50. <https://doi.org/10.1007/s10882-020-09741-1>
6. Čolić, M. (2015). Uticaj formiranih uverenja o karakteristikama autizma dece neurotipičnog razvoja na prihvatanje vršnjaka sa autizmom. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 14(2), 169-191. DOI:[10.5937/specedreh14-8735](https://doi.org/10.5937/specedreh14-8735)
7. Derguy, C., Aubé, B., Rohmer, O., Marotta, F. i Loyal, D. (2021). Another step to school inclusion: Development and validation of the Children's Attitudes Toward Autism Questionnaire. *Autism*, 25(6), 1666–1681. <https://doi.org/10.1177/13623613211000163>
8. Eagly, A. H. i Chaiken, S. (1993). *The psychology of attitudes*. Harcourt Brace Jovanovich College Publishers.
9. Ellerbeck, K., Smith, C. i Courtemanche, A. (2015). Care of children with autism spectrum disorder. *Primary care*, 42(1), 85-98. <https://doi.org/10.1016/j.pop.2014.09.004> .
10. Garaigordobil, M. (2009). A Comparative Analysis of Empathy in Childhood and Adolescence: Gender Differences and Associated Socio-emotional Variables. *Revista Internacional De Psicología Y Terapia*, 9(2), 217-235.
11. Hodges, H., Fealko, C. i Soares, N. (2020). Autism spectrum disorder: definition, epidemiology, causes, and clinical evaluation. *Translational pediatrics*, 9 (1), 55–65. <https://doi.org/10.21037/tp.2019.09.09>

12. Hrvatski zavod za javno zdravstvo (2023). Izvješće o osobama s invaliditetom u Republici Hrvatskoj. Preuzeto 4.7.2024. s: [Izvješće o osobama s invaliditetom u Republici Hrvatskoj – 2023. | Hrvatski zavod za javno zdravstvo \(hzjz.hr\)](#)
13. Igrić, Lj. (2015). Uvod u inkluzivnu edukaciju. U: Lj. Igrić (ur.): *Osnove edukacijskog uključivanja: Škola po mjeri svakog djeteta je moguća* (str. 7-57). Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Školska knjiga.
14. Kasari, C., Locke, J., Gulsrud, A. i Rotheram-Fuller, E. (2011). Social networks and friendships at school: Comparing children with and without ASD, *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 41(5), 533–544. <https://doi.org/10.1007/s10803-010-1076-x>
15. *Konvencija Ujedinjenih naroda o pravima djeteta*, članak 28. (1989).
16. Levy, J., Goldstein, A. i Feldman, R. (2019). The neural development of empathy is sensitive to caregiving and early trauma. *Nature Communications*, 10(1). <https://doi.org/10.1038/s41467-019-09927-y>
17. Maenner, M. J., Warren, Z., Williams, A. R., Amoakohene, E., Bakian, A. V., Bilder, D. A., Durkin, M. S., Fitzgerald, R. T., Furnier, S. M., Hughes, M. M., Ladd-Acosta, C. M., McArthur, D., Pas, E. T., Salinas, A., Vehorn, A., Williams, S., Esler, A., Grzybowski, A., Hall-Lande, J., Nguyen, R. H. N., ... Shaw, K. A. (2023). Prevalence and Characteristics of Autism Spectrum Disorder Among Children Aged 8 Years - Autism and Developmental Disabilities Monitoring Network, 11 Sites, United States, 2020. *Morbidity and mortality weekly report. Surveillance summaries (Washington, D.C. : 2002)*, 72(2), 1–14. <https://doi.org/10.15585/mmwr.ss7202a1>
18. Maftai A. (2022). Children's Self-Esteem and Attitudes toward Disability, Perceived Competence and Morality: The Indirect Effect of Cognitive Empathy. *Children (Basel, Switzerland)*, 9(11), 1705. <https://doi.org/10.3390/children9111705>
19. Martin, G. B. i Clark, R. D. (1982). Distress crying in neonates: Species and peer specificity. *Developmental Psychology*, 18(1), 3–9. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.18.1.3>
20. Maslow, A.H. (1943). A theory of human motivation, *Psychological Review*, 50(4), 370–396. <https://doi.org/10.1037/h0054346>
21. Mavropoulou, S. i Sideridis, G. D. (2014). Knowledge of Autism and Attitudes of Children Towards Their Partially Integrated Peers with Autism Spectrum Disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 44(8), 1867–1885. <https://doi.org/10.1007/s10803-014-2059-0>

22. McDonald, N. M. i Messinger, D. S. (2011). The Development of Empathy: How, When, and Why. U: J. J. Sanguinetti, A. Acerbi i J.A. Lombo (ur.): *Moral Behavior and Free Will: A Neurobiological and Philosophical Approach* (str.333-359). Morolo: If Press.
23. Morton, J.F. i Campbell, J.M. (2008). Information source affects peers' initial attitudes toward autism, *Research in Developmental Disabilities*, 29(3), 189–201. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2007.02.006>
24. Pravilnik o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju. *Narodne novine*, 24/2015.
25. Rabia, S., Şüheda, Ö. i Ümit, U. (2022). Empathic Tendencies and Attitudes Toward People with Disabilities in Healthy Developing Children and Their Relationship Between Empathic Tendencies of Parents. *Bezmialem Science*, 10(5), 637-645.
26. Riess, H. (2017). The Science of Empathy. *Journal of patient experience*, 4(2), 74–77. <https://doi.org/10.1177/2374373517699267>
27. Richaud de Minzi M. C. (2013). Children's perception of parental empathy as a precursor of children's empathy in middle and late childhood. *The Journal of psychology*, 147(6), 563–576. <https://doi.org/10.1080/00223980.2012.72181>
28. Sagi, A. i Hoffman, M. L. (1976). Empathic distress in the newborn. *Developmental Psychology*, 12(2), 175–176. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.12.2.175>
29. Simner, M. L. (1971). Newborn's response to the cry of another infant. *Developmental Psychology*, 5(1), 136–150. <https://doi.org/10.1037/h0031066>
30. Shand, A. J., Close, S. A. D. i Shah, P. (2020). Greater autism knowledge and contact with autistic people are independently associated with favourable attitudes towards autistic people. *Experimental Results*, 1. <https://doi.org/10.1017/exp.2020.46>
31. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i mladih. *Smjernice za rad s učenicima s teškoćama*. Preuzeto 6.7.2024. s: [Ministarstvo znanosti, obrazovanja i mladih - Smjernice za rad s učenicima s teškoćama \(gov.hr\)](https://www.mz.hr/Smjernice-za-rad-s-ucenicima-s-tesko-cama).
32. Ustav Republike Hrvatske, članak 57., stavak 2. *Narodne novine* 56/1990.
33. Vican, D. i Karamatić Brčić, M. (2013). Obrazovna inkluzija u kontekstu svjetskih i nacionalnih politika – s osvrtom na hrvatsku obrazovnu stvarnost. *Život i škola*, LIX(30), 48-65. Preuzeto 6.7.2024. s <https://hrcak.srce.hr/131847>
34. Zakon o odgoju i osnovnom obrazovanju u SR Hrvatskoj. *Narodne novine* 4/1980.
35. Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnim i srednjim školama. *Narodne novine*, 87/2008.

36. Wang, Z., Xu, X., Han, Q., Chen, Y., Jiang, J. i Ni, G. X. (2021). Factors associated with public attitudes towards persons with disabilities: a systematic review. *BMC Public Health*, 21(1), 1058. <https://doi.org/10.1186/s12889-021-11139-3>

8. PRILOZI

Prilog 1.

Uvodna pitanja u upitniku o stavovima o vršnjacima s dijagnozom poremećaja iz spektra autizma

UPITNIK O STAVOVIMA DJECE O AUTIZMU

SPOL: M   Ž   RAZRED I ŠKOLA: _____

1. JESI LI IKADA ČUO/LA ZA RIJEČ „AUTIZAM“?

DA   NE

2. JESI LI SE IKAD SUSREO/LA S OSOBOM S AUTIZMOM?

DA   NE

3. POZNAJEŠ LI NEKU OSOBU S AUTIZMOM?

DA   NE

4. JESI LI SE IKAD IGRAO/LA S DJETETOM S AUTIZMOM?

DA   NE

5. KAD SI ZADNJI PUT PROVEO/LA VRIJEME S OSOBOM S
AUTIZMOM?
